

Epistolari català dels Borja.

**A cura de Miquel Batllori (+), Joan Requesens i Maria Toldrà,
València: Institut Internacional d'Estudis Borgians; Editorial Tres i Quatre, 2017 (Biblioteca Borja, 7), 541 p., il·l.**

PEP VILA

Institut d'Estudis Gironins

L'edició de l'epistolari Borja, d'aquest llinatge internacional, és una de les grans aportacions dels darrers anys de la cultura catalana al concert de l'europea i per descomptat a la universal, una de les notícies culturals més destacades per tots els que se senten fascinats pels estudis borgians. No ho dubtin! Em sap molt greu, per dir-ho així ras i curt, que ni Joan Fuster ni Max Cahner, dos mestres meus que sempre he admirat, no l'hagin pogut assaborir en tota la seva extensió. També tinc un record amical pel pare Miquel Batllori (1909-2003), de qui conservo una carta seva molt extensa i a qui sempre he admirat per la seva saviesa, constància i treball. En aquesta comesa va saber deixar al marge el tema, a voltes novel·lesc, de la llegenda negra borgiana, l'estigma de la família. Víctor Hugo, per exemple, fou autor d'una atrevida obra de teatre titulada *Lucrèce Borgia*, potser inspirada en els diaris de Burckard. Els Borja són la família valenciana que més han fet parlar a la història. Per damunt de tot calia també restaurar la memòria del pontífex.

Ja en un llunyà 1951 Batllori s'havia posat en contacte amb Josep Maria de Casacuberta, editor de Barcino, per mirar d'encabir-hi l'epistolari en "Els Nostres Clàssics". Han hagut de passar gairebé 70 anys perquè aquesta empresa arribés a bon port. El país potser no dona per a gaire més. És curiosa també la notícia que Josep Palau i Fabre li va demanar permís per traduir al francès aquesta correspondència.

En un altre ordre de coses, cal destacar i agrair el guiatge d'Eulàlia Duran, factòtum de projecte, que sempre ha donat fe de la feina que s'ha fet en aquests darrers anys per treure a llum aquest llibre tan erudit i altres documents de la família Borja. Gràcies a l'Eulàlia i el seu equip, el segle XVI català i valencià ha agafat una volada i un protagonisme que abans no tenia. L'edició d'aquest epistolari pot servir també perquè en un futur els estudiosos italians i els francesos s'impliquin en la investigació sobre aquesta família, l'entorn polític-social. Carles VIII i Lluís XII també hi foren presents.

Constituint per gairebé 200 cartes i informes redactats entre 1471 i 1504, suposa posar en mans dels lectors un dels epistolaris catalans privats d'una família molt significativa, que admet moltes lectures. Aquest esforç titànic s'ha completat després que l'historiador i jesuïta Miquel Batllori hi hagués treballat durant més de cinquanta anys, una feina de recopilació, estudi, d'edició filològica i històrica que l'editorial Tres i Quatre i l'Institut Internacional d'Estudis Borgians presenten ara en un volum inèdit, ajudats per Joan Requesens i Maria Toldrà, que demostren una gran competència i cura

en l'edició d'uns textos a voltes difícils, plens de paranys de tota mena, que s'han hagut d'informar de mil qüestions prèvies, aquí i allà, abans de posar fil a l'agulla, italianismes i llatinismes inclosos. Només que us fixeu una mica en l'aparat de notes us adoneu de la gran quantitat de fonts primàries i secundàries que d'una manera científica i sense apriorismes s'han hagut de posar en joc (fonts vaticanes, valencianes, de Mòdena, Londres, Barcelona, Madrid o Girona, problemes paleogràfics, de sentit, etc.).

El nucli de l'epistolari el conforma el gruix de cartes que, entre 1493 i 1494, el papa Alexandre VI, Roderic de Borja, fill de Xàtiva, nascut l'any 1431, arribat a Itàlia l'any 1453, cridat pel seu oncle, Calixt III, que aquí es mostra amb tota la seva personalitat, va enviar al seu fill Joan de Borja a terres hispàniques perquè prengués possessió com a duc de Gandia, dintre dels regnes hispànics governats pels Reis Catòlics. Gandia era llavors la capital d'un dels ducats més rics i importants de la Corona d'Aragó. El pontífex, que tenia un gran instint polític, que va treballar en una època agitada perquè algunes potències europees pretenien Itàlia, es preocupa pel futur dels seus fills a València i a la ciutat de Nàpols. Fa la impressió que tothom treballava colze a colze, el pontífex primer, per tal d'afavorir el designis i la fortalesa de la família.

Com a rerefons de les cartes hi havia també tota la problemàtica política quan Alexandre, els seus familiars i acompanyants s'han de refugiar al Castell de Sant'Angelo, davant la presència dels francesos a Roma, fets diplomàtics italians i espanyols, històrics, petites anècdotes lligades a l'economia familiar, etc. Com que la política del moment, tal com es fa evident en aquestes cartes, és en la salvaguarda dels Estats Pontificis, és del tot interessant la barreja de llengües amb què són escrites cartes i informes: català, castellà, llatí, italià, referències a la política castellana i francesa del moment, etc. Llegint l'epistolari sens nostàlgia, t'adones quan la nació i bona part de la vida pública i privada eren també un vehicle lingüístic que lligava els territoris ibèrics de la Corona d'Aragó amb altres contrades. Encara que la pressió del llatí era molt forta en el fons i en la forma, catalans i valencians es mantenien com una illa lingüística en la Roma dels papes. Els romans es referien als *catalani* com un grup compacte que procedien de la Corona d'Aragó i que ocupaven càrrecs polítics, domèstics i de confiança ja en la cort de Calixt III. Recordem aquella famosa exclamació italiana: "O Dio, la Chiesa romana in mani dei catalani!" Ara potser d'aquest grup en dirien un *lobby* o un grup de pressió que amenaçava la preponderància i la prepotència de la noblesa romana. En l'actualitat, per més que vulguis salvar les distàncies, veus com el projecte comú, en clau nacional, el cultural sobretot, s'ha anat encogint a tots els nivells.

D'aquest tresor en prosa volia destacar en aquest breu comentari alguns aspectes que en podríem dir sociològics i filològics (els Borja van poder introduir el català a Roma ni que fos en l'àmbit familiar i domèstic), centrats la majoria en aspectes de la vida privada, com la presència d'esclaves en la nòmina de servidors de la casa de Joan de Borja i Maria Enríquez, ducs de Gandia (doc. 30*). A la carta 22 Alexandre VI és informat del viatge de Joan de Borja, duc de Gandia, a Montserrat i posteriorment a València. A mi, per exemple, m'han interessat les moltes referències que hi trobem sobre la indumentària, la riquesa de paraments (cartes 41, 57), la festa pública (45), el món de la rebosteria. De l'epistolari dels Borja, ja n'havia fet un tastet en l'edició de les cartes triades dels Borja (Quaderns Crema, 1998) que tenien una finalitat literària, a cura de Miquel Batllori, Narcís Iglésias i pròleg de Modest Prats.

Joan de Borja era com un bala perduda a qui sempre es renyava perquè malbaratava diners contínuament i esforços, jugava a daus (“el joc és la ruina de les cases”), freqüentava tavernes i bordells a Barcelona, València i Gandia, feia una vida nocturna molt sorollosa, “dissipa la roba”. Altres comentaristes afirmen que tant gastava el duc com la duquessa (46). Joan de Borja es defensava de les acusacions davant d’Alexandre VI: “no dexava yo per ço de dormir contínuament amb la duquessa”. “E sentit té alguna fama don Fernando d’Íxer, que prou no-m contenta, de *crimine nefando*” (46). Pel que hem llegit, fa la impressió que no complia amb els seus deures maritals. A voltes aquesta insistència de la família i dels secretaris perquè s’acoblés amb la seva parella perquè els donés una descendència segura, fa pensar en una persona inestable i insegura. Tenia potser problemes fisiològics? Era ni carn ni peix, com ara dirien alguns?

Alexandre VI va casar Joan, duc de Gandia, amb Maria Enríquez, d’una família castellana important. Una altra vegada les nostres famílies s’emparenten amb l’aristocràcia castellana, estratègia aquesta que debilita les nostres aspiracions nacionals. El seu germà Cèsar també estava preocupat pel comportament d’en Joan. L’octubre de 1493 escriu una carta a Enrique Enríquez per tal de conèixer de primera mà si el casament amb la seva filla no s’havia consumat. Recordem que el fill Joan va morir assassinat l’any 1497. Hom deia que hi intervingué Cèsar per gelosies. Això no feia més que alimentar la llegenda negra sobre la família. La història afirma que mentre Savonarola carregava contra la conducta del papa, Maquiavel prenia Cèsar com a model i guiatge per escriure la seva obra cabdal: *El príncep*. Sobre l’altra filla del papa, Lucrecia, malauradament l’epistolari conservat no en diu gaire res. No hi ha cap carta en català adreçada al seu pare.

Al costat de la valenciana prosa que escriuen els secretaris i alguns funcionaris que donen elegància i solemnitat al text, m’han interessat molt els aspectes sociolingüístics de l’obra com ara la llengua dels grup familiars, els girs, refranys, les dites que en aquell moment es deien a València, que mostren una llengua viva molt acolorida. També són curioses al llarg d’aquesta correspondència les anomenades interferències lingüístiques. El nunci Francesc Desprats va enviar al papa des de Segòvia, Madrid, Barcelona o Medina del Campo informes secrets de tipus diplomàtic sobre la política turca i la francesa sobre Nàpols, gestions davant la cort per a Cèsar Borja que denoten una gran intel·ligència, una escriptura elegant. El català no era llengua de cort, però sí una llengua domèstica potent en l’àmbit privat.

En la carta 55 Joan de Borja, duc de Gandia, defensava davant Alexandre VI la seva dona: “sens ella serya major dan, perquè sols la ombra sua suplirà a la absència mya, quant més que sa virtut i discretió són per servir y governar un regne –que ab veritat, pare sant, yo no sé si ab oracions poria satisfer a la gràcia que nostre Senyor me ha feta en tenyr tal muller, així en virtut com en discretió–, però tot sie com vostra santetat mane [...]”. També podem llegir frases molt elegants i ben construïdes a les cartes 56, 57, 148, 157, 187, etc. M’agrada l’estil que s’observa a la fi de la 191; destaco també castellanismes abundosos en la 57 i el doc. 30*. A tall d’inventari, mentre llegia m’he apuntat aquests mots que m’han semblat curiosos per diversos aspectes: “foraxits” (52); “tapeseria” (41); “conduetés” (172); “bou salat” (doc. 38*); un nom de peix: “una umbri-na grossa” (39*); un fruit: “peres ruspides” (39*). En la carta 16 llegim aquesta frase: “Axí mateix, no metes negú en la taula tua eclesiàstich, sinó sols los parents e altres gentilshòmens que van en companyia tua, car a l’enfornar-se fan los pans geperuts segons te declarà Fira”. “En enfornar es fan els pans geperuts”, que els curadors no ano-

ten, significa que moltes coses surten malament perquè de bon principi no han estat ben portades. (El *DCVB* documenta aquest refrany en un document de l'any 1493.) De la 40 m'he apuntat aquesta frase: “Yo no gos scriure la mitat del mal me diuen en què stà, per no exir mentirós, com fins ací só estat”.

De la carta 182 he subratllat aquest parlament: “Perdon-me vostra santetat si axí atrevidament e ab poc saber dic tot asò dessobre escrit; l'amor e lo desig e la seguretat que voldria de vostra santetat e de vostra casa m'o fa dir”; aquesta frase sentenciosa de la 183: “De noves no vull més dar avís a vostra beatitud, perquè no y à guany”; “encara que sabés me aguesen a lançar en un pou” (168); en la carta de Bartomeu Serra, per exemple, llegim: “Crega vostra santetat no ixsquí ab tan fiança de ma casa”; “passant fam e set e vergonya” (154); “estime vostra santetat: és un gra de mill” (154). La majoria d'informes de Francesc Desprats, nunci apostòlic, a Alexandre VI, són una meravella per l'estil, la precisió i la concisió de la llengua.

Alexandre VI i la seva colla eren gent de gustos refinats, un xic golafres, molt afeccionats a les lllaminadures ensucrades. El papa menjava carn de “codoy” (sic), el citronat, el carabaçat de capça (24). Es feia enviar per mar aquestes llepolies des de València. En l'anada dels ducs a Gandia (41) hi hagué també una exuberant presència de dolços: “La vila féu hun present de catorse plats de confits e de sent plats de sucre, lo qual present envià lo seyor duch al seyor don Anrich”. Jaume Conill, vicari de Cèsar Borja a València, va fer arribar a Alexandre VI amb galeres: “carabaçat, citronat, poncís” (29).

La carta 14 ens dona clarícies sobre els cortinatges de les cambres del “palàcio” de sa santetat. Per la 41 sabem de l'estada del duc amb la duquessa i els sogres (29-11-1493) a la vila de Gandia. Els moros que habitaven alguns llocs sortiren a rebre'ls: “A vint-e-hu entraren ses senyories en Gandia, on foren rebuts ab molt bela festa. Ixqueren les algames dels moros dels lochs de mon senyor molt en punt, on vingueren los de Galinera, Ebo e de tots estos lochs, qu'eren tres batales dels moros, e après tots los cristians de la villa; era tanta gent que era plaer de veure [...]. Com foren al portal, devalaren tres àngels cantant, lo d'enmig ab hun plat ab les claus; en sent son endret sa senyoria del portal, devalaren e donaren a sa senyoria les claus”. Si ens fixem en la rebuda veurem que, salvant les distàncies, davallen uns àngels des d'un punt més alt, possiblement un enginy o una plataforma alçada, com també es pot observar en el Misteri assumpcionista d'Elx, també en una entrada que el comtes d'Empúries van fer a la seva capital: Castelló d'Empúries. A la *Comèdia de santa Bàrbara* de F. V. Garcia, una rúbrica ens explica també el davallament d'un àngel mitjançant un efecte especial.

Hi ha en moltes d'aquestes cartes i documents molts aspectes de cenyida emoció que ara i aquí no puc desenvolupar. Per l'inventari detallat de 1494 de despeses de la casa Joan de Borja i Maria Enríquez (doc. 30*) sabem quin tipus de vida portaven, quins càrrecs hi havia per al govern familiar, quanta gent hi menjava, dos mossos de la qual eren negres (Juanico i Gorge). La llista de servidors serviria per bastir una nova pàgina del *Tirant lo Blanc*. A les dues cases hi menjaven unes cent-quaranta persones. Imaginem-nos el pressupost, encara que en aquella època molta gent només treballava per assegurar-se el menjar i el dormir.

Us animo a llegir aquest epistolari per la diversitat de motius que exposa, entre ells la cultura dels Borja, per una llengua comuna que ens agermanava a tots. Magnífica edició d'història i de llengua, moltes i moltes gràcies als editors i curadors de l'obra.